

УДК 81.161.2:378.4.014.6–054.62

Бедько І. В.

КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ В УКРАЇНСЬКОМОВНІЙ ПІДГОТОВЦІ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН

У статті визначено сучасні тенденції викладання української мови як іноземної, аналізується роль комунікативно-когнітивного підходу до викладання української мови іноземним громадянам, розглядаються інноваційні методи викладання української мови як іноземної у вищих навчальних закладах. Кінцевою метою визначається формування комунікативно-когнітивної компетенції в студентів-іноземців.

Ключові слова: українська мова як іноземна, комунікативно-когнітивний підхід, мовленнєва діяльність.

Бедько И. В. Коммуникативно-когнитивный аспект в украиноязычной подготовке иностранных граждан. – Статья. В статье определены современные тенденции преподавания украинского языка как иностранного, анализируется роль коммуникативно-когнитивного подхода к преподаванию украинского языка иностранным гражданам, рассматриваются инновационные методы преподавания украинского языка как иностранного в высших учебных заведениях. Конечной целью определяется формирование коммуникативно-когнитивной компетенции у студентов-иностранцев.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, коммуникативно-когнитивный подход, речевая деятельность.

Bedko I. V. Communicative-cognitive aspect in Ukrainian language training for foreign students. – Article.

The article defines the current trends in teaching Ukrainian as a foreign language, analyses the role of the communicative-cognitive approach to teaching Ukrainian to foreign citizens, considers effective innovative methods to teaching Ukrainian as a foreign language in higher educational institutions, and highlights that the formation communicative competence of foreign students.

Key words: Ukrainian as a foreign language, communicative-cognitive approach, speech activity.

Сучасний етап роботи вищих навчальних закладів (ВНЗ) характеризується підвищенням вимог до викладання української мови як іноземної (УМІ) завдяки тим інтеграційним процесам, які відбуваються і стосуються входження України в єдиний освітній простір. Українська мова для іноземних студентів – не тільки навчальний предмет. На сьогодні ця дисципліна є не просто засобом розвитку особистості, частиною культури іноземних громадян, які здобувають вищу освіту в українських ВНЗ українською мовою, формування комунікативної компетенції, що дає можливість майбутньому фахівцю постійно вдосконалюватися в мові. Змістом навчання іноземних студентів у немовних ВНЗ України в даний час є практичне володіння використовувати її для досягнення своєї мети.

Мова – це найважливіший засіб вираження думки, отримання і передачі знань, основа всієї комунікативно-когнітивної діяльності. Саме мовні структури, що підлягають когнітивній обробці в процесі мовленнєвої діяльності, визначають зовнішній світ свідомості кожної особистості [4].

Мовна підготовка іноземних громадян у вищій школі – досить гнучкий освітній процес, що чуйно реагує на зміни, які відбуваються в суспільстві. Вивчення УМІ відіграє велике значення в когнітивному розвитку іноземця, бо саме через мову можна узагальнити розумову (ментальну, мисленнєву) діяльність, тобто вербалізувати (висловити) її. З іншого боку, як зазначає М. Кочерган, «вивчення мови – це опосередкований шлях дослідження пізнання, бо когнітивні й мовні структури перебувають у певних співвідношеннях» [8, с. 148].

На сучасному етапі розвитку лінгвометодики з метою гармонізації навчального процесу викла-

дання іноземних мов, зокрема УМІ, використовуються різноманітні підходи та їх компоненти, а саме:

1) інтегрований підхід, заснований на взаємопов'язаному формуванні вмінь у всіх видах мовленнєвої діяльності;

2) аудитивний підхід, який передбачає, що усне мовлення має випереджати формування продуктивних усно-мовленнєвих умінь;

3) комунікативний підхід, відповідно до якого вивчення іноземної мови покликане враховувати особливості реальної комунікації, тому в основі навчання повинна лежати модель реального спілкування;

4) лінгвокультурознавчий підхід, який полягає в оволодінні мовою соціокультурних особливостей країни, де студент навчається;

5) когнітивний підхід, який спирається на принцип свідомості в навчанні і на теорію соціо-конструктивізму, згідно з якою учень є активним учасником процесу навчання, а не об'єктом навчальної діяльності викладача [6, с. 69].

Комунікативному напрямку у викладанні іноземної мови, присвятили наукові праці відомі лінгвісти: Т. Балихіна, І. Верещагіна, І. Зимняя, Є. Пасов, В. Костомаров, О. Мітрофанова, В. Сафонова та ін.

Ю. Пассов, В. Плахотник, В. Редько, В. Сафонова, Н. Складенко одноставні в думці, що принципами комунікативності є ситуативність, мовленнєво-розумова діяльність, новизна, функціональність, індивідуалізація, діалог культур, комплексність, автентичність.

С. Шатілов простежує комунікативний компонент через сукупність методів навчання, що мають забезпечити діалогове, особистісно-мо-

тиваційне спілкування між студентами в процесі опанування іноземною мовою. Когнітивний підхід передбачає, на думку науковця, осмислене оволодіння слухачами культурно-країнознавчими знаннями та мовним матеріалом. На переконання С. Шатілова, «когнітивно-комунікативний підхід до навчання іноземної мови дає змогу найбільш повно реалізувати освітньо-виховний потенціал дисципліни» [18, с. 39].

Одним з провідних методичних підходів сучасного процесу навчання іноземної мови є когнітивний підхід.

Поняття «когнітивність» (лат. *cognitio* – пізнання, вивчення, усвідомлення) – це здатність людини сприймати зовнішній світ крізь створену ним самим систему поглядів, що залежить від його сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, уяви тощо.

Когнітивні процеси впливають на формування комунікативної компетенції.

У сферу когнітивного слід віднести такі принципи, як: порівняльний або контрастивний принцип, принцип свідомості, принцип спіралевидної прогресії, мовленнєво-розумова діяльність, ситуативність, новизна, функціональність, індивідуалізація, діалог культур, комплексність, автентичність [14, с. 179].

Компоненти комунікативної компетенції (лінгвістична, соціолінгвістична, мовленнєва, стратегічна, соціокультурна та соціальна) перебувають у співвідношенні з рівнями когнітивності, визначені І. Колесниковою, а саме: рівень правила (виконання мовленнєвих дій згідно правила); рівень значення (усвідомлення і розуміння значення лексичних одиниць, що вивчаються); рівень виконання мовленнєвої діяльності (яким чином будується висловлювання, із чого починається, чим закінчується, які аргументи наводяться); соціальний рівень (усвідомлення функції висловлювання (прохання, порада, заперечення тощо); культурологічний рівень (усвідомлення того, наскільки інформація, що повідомляється, відповідає культурним нормам носіїв мов); когнітивний стиль роботи студентів (усвідомлення студентом того, як він навчається, які прийоми використовує, оцінка їх ефективності, а також самооцінка рівня володіння мови) [9, с. 198].

Аналізуючи когнітивний аспект засвоєння мови, О. Леонтьєв наголошує, що протягом вивчення іноземної мови водночас відбувається осмислення філософії бачення світу, що притаманна національній культурі народу, однією із ключових ланок якою є мова. На думку О. Леонтьєва, головне завдання оволодіння іноземною мовою в когнітивному аспекті полягає в тому, щоб навчитися здійснювати орієнтування так, як це робить носій мови [11].

Значна увага лінгвістів приділяється впровадженню комунікативно-когнітивного підходу до

навчання мови як іноземної. Проблемою використання цього підходу займалися багато науковців, зокрема : Г. Барабанова, І. Ігнатова, М. Бородуліна, С. Ніколаєва, Я. Проскуркіна, Т. Самосенкова, А. Щепілова, які запропонували різні методи та прийоми активізації розумової діяльності студентів. Наукові праці багатьох вчених утворюють концептуальну базу для формування принципових положень комунікативно-когнітивного підходу до навчання іноземних мов.

Наразі відбувається подальша теоретична та практична робота лінгвістів (В. Савіна, Л. Фоміна, Т. Скорбач, І. Кулікова та ін.) із впровадження когнітивно-комунікативного підходу до навчання базових видів мовленнєвої діяльності: читання, аудіювання, писемного та усного мовлення.

Т. Балихін, Г. Герасимова, Д. Ізаренкова, Л. Мохаммад та ін. вважають, що комунікативно-когнітивний підхід є найбільш оптимальним до навчання мови іноземцям, який має ряд рівневих особливостей: мовні дії виконуються відповідно до норм, слухач осмислює висловлювання, яку функцію воно несе, усвідомлює, наскільки інформація та її мовленнєве оформлення відповідають культурним нормам носіїв мови.

Ю. Ситнов стверджує, що «комунікативно-когнітивний підхід до навчання іноземної мови є перспективним напрямком у лінгвістиці, який ґрунтується на таких сучасних галузях знань, як когнітологія та комунікативістика, зміст якого полягає у виявленні діалектичного компонента функціонування граматичних одиниць разом із засвоєнням системно-категоріальної структури іноземної мови, що вивчається» [13, с. 148].

Вагомі дослідження у сфері викладання УМІ знайшли своє відображення в працях таких дослідників, як Я. Гладир, І. Жовтоніжко, Т. Єфімова, А. Кулик, Т. Лагута, О. Тростинська, Г. Тохтар, Б. Сокіл, О. Туркевич, О. Тарнопольський, Я. Проскуркіна та ін. О. Попова, Л. Селіверстова. А. Чернова зазначає, що під час вивчення УМІ варто враховувати не лише психолого-педагогічні та соціально-педагогічні підходи, але й спеціалізацію та етапи навчання, комунікативні потреби, існуючі бази знань [17, с. 245].

Метою статті є аналіз ролі комунікативно-когнітивного підходу як одного з інноваційних напрямків до навчання іноземних громадян УМІ у вищій школі.

Предметом дослідження є ефективні методи навчання та інноваційних підходів до викладання УМІ.

Основними принципами комунікативно-когнітивного підходу до викладання УМІ є принципи спрямованості навчання.

Розглядаючи сучасну стратегію навчання УМІ, ми спираємося на базові положення як комунікативного, так і когнітивного підходів, а також дані

суміжних із методикою наук, таких як: когнітивна психологія, лінгвістика, філософія, епістемологія, соціологія, культурологія, педагогіка тощо.

Як відомо, зміст комунікативного підходу полягає в імітації реального спілкування під час навчання іншомовного мовлення як виду мовленнєвої діяльності. Йдеться про відтворення найважливіших параметрів комунікації, а саме: «особистісний характер комунікативної діяльності суб'єкта комунікації; відносини та взаємодія мовних партнерів; ситуація як функція комунікації; зміст процесу спілкування; система мовних засобів, асиміляція якої забезпечить комунікативну діяльність у ситуації спілкування; функціональний характер мовних засобів; евристичне навчання» [12, с. 93].

Зміст когнітивного підходу полягає в спрямованості процесу навчання на формування критичного мислення, вирішення проблем сприйняття, пізнання і розуміння людиною дійсності [12]; придбання, опрацювання, структурування, збереження, виведення і використання знань [10, с. 16]. Когнітивна спрямованість навчання означає організацію формування уявлень про лінгвістичні явища мови, що вивчається, відповідно до закономірностей природного процесу пізнання, забезпечення активної ролі учня в осмисленні мови. Когнітивна стратегія навчання мові дозволяє зробити процес навчання більш ефективним, оскільки використовує наявні в розпорядженні слухача великі ресурси: лінгвістичний досвід і металінгвістичну свідомість.

Отже, комунікативна спрямованість занять передбачає організацію системи знань, умінь і навичок, що дає можливість слухачеві сформувати ряд компетенцій (лінгвістичну, соціокультурну, дискурсивну, соціальну, стратегічну), а когнітивний підхід до вивчення УМІ сприяє накопиченню і впорядкування теоретичних, лінгвокультурологічних знань, розвитку пізнавальних можливостей іноземця [13]. Сучасні методичні завдання навчання мові як іноземній вимагають поєднання комунікативну і когнітивну парадигми, що дає підставу для розробки стратегії комунікативно-когнітивного підходу до навчання іноземних мов.

Спираючись на багаторічний досвід, переконані, що методи навчання УМІ лише за комунікативною методикою не завжди дають вагомий позитивні результати при навчанні студентів-іноземців. Тому, на наш погляд, комунікативно-когнітивний підхід є оптимальним способом вдосконалення викладання УМІ.

Немає сумніву, що у викладанні УМІ в роботі над мовним явищем необхідно брати до уваги критерії, на основі яких будується усвідомлене розуміння мовних одиниць:

1) розгляд кожного граматичного явища з боку форми, значення мовних засобів і особливостей їх використання в різних мовленнєвих ситуаціях;

2) виявлення особливостей граматичних значень і зображення актуалізації мовних засобів у мовленні;

3) врахування особливостей використання мовних одиниць у залежності від сфери вживання;

4) показ ролі тих чи інших мовних одиниць у процесі іншомовної мовленнєвої діяльності» [6, с. 71].

Встановлення цих критеріїв під час формування комунікативної компетенції в процесі навчання українській мові сприяє відображенню найбільш загальних істотних ознак у розумінні, усвідомленні різних внутрішньомовних відносин, найчастіше залежать від функціонально-комунікативної і когнітивної природи самої мови. Даний підхід дозволяє зв'язати систему мови і систему мовлення, парадигматику і синтагматику, статику і динаміку на рівні свідомого осмислення іншомовної мовленнєвої діяльності.

Успішність оволодіння УМІ багато в чому залежить від мотивації та активності студента, його зацікавленого ставлення до предмету. Активність визначається наявністю здібності аналізувати, порівнювати, узагальнювати; умінням здійснювати ці дії за завданням викладача й самостійно. У практиці викладання самостійність розуміється як внутрішня когнітивна готовність до навчання і копітка комунікативна робота над мовою й мовленням протягом періоду навчання.

Під час вивчення нового матеріалу нами використовуються різноманітні прийоми залучення уваги й її збереження в активному режимі: постійне звернення до студентів протягом презентації мовних зразків, їх пояснення і зіставлення [6, с. 70].

Відомо, що успіх навчання української мови іноземців визначається не тільки методами викладання, а й значною мірою залежить від системи вправ і завдань до них.

Досвід роботи з іноземними студентами переконує в ефективності використання вправ, що розвивають комунікативну компетенцію. Мовленнєві вправи характеризуються тим, що при їх виконанні мовленнєва діяльність студента має досягти певної мети, яка визначається характером ситуативних умов. Мовленнєві вправи, які відображають специфіку мовної комунікації і перш за все її мотиваційний характер, в методиці називаються ситуативно-комунікативними. Кожна мовленнєва вправа передбачає «єдність мотиваційно-ситуативного опису обставин вступу в мовленнєву діяльність і виконання мовленнєвої дії, тобто власне мовленнєвої діяльності» [6, с. 58].

Приклади:

1. Ваше рідне місто – Афіни. Ви запросили Вашого друга в гості на канікули. Розкажіть йому про своє рідне місто, про його визначні пам'ятки.
2. Опишіть свою кімнату.
3. Дайте характеристику студентам, які навчаються з Вами в одній групі.

4. У гуртожитку ви зустрічаєте незнайому людину і хочете дізнатися що-небудь про нього, розпитавши Ваших друзів.

Потреба, яку мовець задовольняє в результаті спілкування, є життєвою необхідністю, оскільки пропонувані викладачем ситуації дійсно можуть відбутися або вже відбулися, і він лише наближає їх у часі.

Для реального підвищення рівня мовної підготовки студентів-іноземців, викладачі використовують палітру видів, засобів та методів навчання.

Подача граматичного матеріалу може здійснюватися за допомогою рольових ігор в процесі навчання. Гра розвиває спостережливість, вчить робити висновки, зіставляти окремі факти. Наведемо приклад реконструкції ситуацій під час вивчення теми «Вираз просторових відносин».

Завдання 1. Розіграйте ситуацію:

1. Розкажіть друзям про те, звідки ви приїхали. Куди б ви хотіли поїхати на канікулах? В яке місто хотіли б поїхати? До кого хотіли б поїхати?

Завдання 2. Парна гра-пантоміма. Один виконує дії, інший коментує їх.

Встаньте, пройдіть повз столів, підійдіть до дошки, напишіть речення з дієсловом руху, поверніться і сідайте на своє місце.

Подібні завдання змушують учасників зануритися в процес розуміння і усвідомлення того, що відбувається. Перший учасник повинен точно зрозуміти, яку інформацію необхідно повідомити (завдання 1), що і як він повинен зобразити (завдання 2), другий, відповідно, зрозуміти і відреагувати на повідомлення (завдання 1), дати точну інтерпретацію побаченого (завдання 2).

Наступна гра «Продовжуй ставити запитання» викликає в студентів емоційну та інтелектуальну напругу, сприяючи активізації засвоєного лексико-граматичного матеріалу. Завдання: по черзі ставити запитання один одному й у відповідь перепитувати свого співрозмовника.

Наприклад:

1 студент: «Як твої справи сьогодні?»

2 студент: «Як мої справи?»

3 студент: «Чому ти питаєш?»

4 студент: «Чому ти не відповідаєш?»

5 студент: «Як звуть твою сестру?»

6 студент: «Як звуть мою молодшу сестру?»

тощо.

Якщо на поставлене запитання студент дає відповідь замість запитання, то він програє. У грі мають тільки питальні речення.

Урізноманітнити процес виконання тренувальних вправ допомагає інтерактивний курс дистанційної підтримки навчання. Наприклад, під час виконання завдань на аудіювання комп'ютер дозволить учням використовувати голоси різного тембру, а також супроводжувати чуже мовлення відеорядом, що полегшує розуміння, особливо на

початковому етапі. При цьому учень може сам для себе вирішити, підключати йому відеоряд відрізу або ні. Самостійний вибір стратегії навчання підвищує мотивацію навчальної діяльності іноземних студентів і сприяє більшій ефективності освоєння української мови. Під час виконання тренувальних вправ корисно застосовувати фронтальні, групові, а також парні форми роботи.

Наш досвід демонструє, що студенти готові витратити більше часу на роботу з комп'ютерним курсом навчання, на навчальну гру, ніж на освоєння підручника з української мови і виконання вправ. Сприймаючи курс дистанційної підтримки навчання як гру, вони не відчувають напруги під час виконання значної кількості вправ і впевнені в досягненні результату. «Перевага таких курсів в тому, що вони дозволяють учневі» зануритися «в мовне середовище, брати участь у безпосередньому спілкуванні з персонажами курсу, самому моделювати ситуації спілкування. Все це сприяє розвитку комунікативної компетенції учнів».

О. Тарнопольський стверджує, що «найвищою формою комунікативно-когнітивного підходу до навчання іноземної мови є занурення в іншомовне середовище, де професійні проблеми обговорюються мовою, що вивчається. У такому разі вивчення мови відбувається одночасно з вивченням предметного змісту...» [15, с. 201].

Принцип автентичності в контексті навчання іноземної мови професійного спрямування базується на вмілому використанні автентичних матеріалів у навчальному процесі й обов'язковому створенні мовного середовища на занятті. Ми цілком погоджуємось з думкою Г. Барабанової, яка запропонувала різні якості автентичності, вбачаючи необхідність реалізації автентичності в таких трьох аспектах: підборі автентичного навчального матеріалу, використанні автентичної методики навчання й створенні автентичного спілкування в автентичному середовищі [2, с. 182].

Оскільки інтерактивний курс дистанційної підтримки навчання створюється зі застосуванням мультимедійних технологій, він дозволить учневі слухати мову вигаданих героїв, автентичну музику, переглядати відеоролики, що ілюструють тему, слухати пісні. За допомогою інтерактивного курсу дистанційної підтримки навчання української мови як іноземної не тільки організовується, але й стимулюється проблемно-пошукова діяльність учнів.

Слідом за А. Акішиною та О. Коган ми вважаємо за доцільне виокремити такі стратегії особистісного і національно-орієнтованого навчання:

1) репрезентувати нові мовленнєві моделі та образи на базі вже знайомого

учням мовленнєвого матеріалу;

2) використовувати автентичні матеріали, щоб підвищити привабливість мови;

3) надати студенту можливість вибору матеріалу;
4) пропонувати завдання або проблемні ситуації, вирішення яких становить інтерес для студентів-іноземців [1, с. 74]. Безсумнівно, ті учні, які вміють виокремити нову інформацію і свідомо поєднати її з уже сформованими в них знаннями, створять більше когнітивних зв'язків, які допоможуть їм утримувати цю інформацію в пам'яті.

Зважаючи на вищевикладений матеріал, можна дійти висновку, що використання комунікативно-когнітивного підходу в навчанні української мови як іноземної дозволяє викладачеві активізувати розумову діяльність учнів і підвести їх до глибокого осмислення кожного окремого явища як елемента певної цілісної системи мови, творчо змінити й застосувати під час виконання мовленнєвих дій. У цьому сенсі мова виступає не тільки як система знаків, набір засобів вираження,

але як когнітивна система переробки інформації. Важливо, що комунікативно-когнітивний підхід дає можливість іноземцю самому усвідомлювати і враховувати не тільки структурно-системну, а й комунікативно-когнітивну значимість мовленнєвого матеріалу, що вивчається, його використання в мові, що внаслідок сприяє успішному формуванню комунікативної компетенції загалом.

У даній статті ми намагались обґрунтувати необхідність подальшого аналізу питання комунікативно-когнітивного підходу до вивчення УМІ. Отримані практичні результати не вичерпують всіх аспектів означеної теми і відкривають перспективи для подальшого дослідження питання розвитку пізнавальної самостійності студентів через використання проблемних ситуацій, дозволяють індивідуалізувати навчальний процес, підвищити інтерес студентів до вивчення УМІ.

Література

1. Акишина А.А., Каган О.Е. Учимся учить. Для преподавателя русского языка как иностранного / А.А. Акишина, О.Е. Каган. – М. : Рус. Яз. Курсы, 2004. – 225 с.
2. Барабанова Г.В. Методика навчання професійно-орієнтованого читання внемовному ВНЗ / Г.В. Барабанова. – К. : Фірма «ІНККОС», 2005. – 315 с.
3. Бей Л.Б., Тростинська О.М. Проблеми викладання української мови різним категоріям іноземних студентів / Л.Б. Бей, О.М. Тростинська // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2009. – № 12. – С. 42–49.
4. Григоренко С.Е. Платошина В.В. Английский язык для студентов-медиков / С.Е. Григоренко, В.В. Платошина. – Белгород : НИИ БелГУ, 2016. – 103 с.
5. Жлуктенко Ю.О. Методика викладання іноземних мов у вищій школі / Ю.О. Жлуктенко. – К. : Вища школа, 1971. – 34 с.
6. Игнатова И.Б. Коммуникативно-когнитивный подход в современной лингвометодике обучения РКИ / И.Б. Игнатов // Мир русского слова. – 2007. – № 3. – С. 69–72.
7. Конопляник Л.М. Комунікативно-когнітивний підхід до навчання іноземної мови професійного спрямування / Л.М. Конопляник // Вісник Черкаського університету ім. Богдана Хмельницького. – 2013. – № 13(266). – С. 117–124.
8. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Підручник / М.П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.
9. Колесникова И.А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков / И.А. Колесникова. – СПб., Рус.-Балт. информ. ЦентрБЛИЦ, 2008. – 223 с.
10. Кубрякова Е.С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
11. Леонтьев А.А. Методика / А.А. Леонтьев. – М. : Русский язык, 1988. – 183 с.
12. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению: Пособие для учителей иностранного языка / Е.И. Пассов. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
13. Ситнов Ю.А. Коммуникативно-когнитивная методика обучения иностранным языкам (на материале сложных грамматических явлений испанского языка) : [монографія] / Ю.А. Ситнов. – Пятигорск : ПГЛУ, 2004. – 218 с.
14. Солсо Р. Когнитивная психология : [монографія] / Р. Солсо. – СПб. : Изд. Дом Питер, 2002. – 592 с.
15. Тарнопольський О.Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти Навчальний посібник / О.Б. Тарнопольський. – К. : Фірма «Інкос», 2006. – 248 с.
16. Туркевич О.В. Методика викладання української мови як іноземної: розвиток науки і становлення терміна / О.В. Туркевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної – 2009. – Вип. 4. – С. 137–144.
17. Чернова А.В. Інноваційні підходи у викладанні української мови як іноземної / А.В. Чернова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – Том 25(64) часть № 2. – С. 318.
18. Шатилов С.Ф. Актуальные проблемы методики обучения русскому языку иностранных учащихся / С.Ф. Шатилов. – Л. : ЛГУ, 1985. – 283 с.